

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 11, 2021 | 25.11.2021 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2021.11.100](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.100)

УДК 658.586

Є. С. Палійчук,

к. е. н., доцент, ДВНЗ "Ужгородський національний університет", м. Ужгород, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1015-8712

Р. К. Федоров,

аспірант, ДВНЗ "Ужгородський національний університет", м. Ужгород, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7399-4761

ОСНОВНІ ПЕРЕШКОДИ РОЗВИТКУ СТАРТАПІВ УКРАЇНИ

E. Palyjchuk

PhD in Economics, Uzhgorod National university, Uzhgorod, Ukraine

R. Fedorov

Postgraduate student, Uzhgorod National university, Uzhgorod, Ukraine

THE MAIN OBSTACLES TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S STARTUPS

В статті розглянуто економічну категорію «стартап» та основні перешкоди у розвитку стартапів в Україні. Досліджено стартапи, які отримали фінансування у 2021 році, та країни у яких вони зареєстровані. Наведено аналіз джерел фінансування стартапів в Україні. Розкрито перешкоди залучення коштів для розвитку та реалізації інноваційних проектів у сучасних умовах економічної та політичної нестабільності в Україні. Категорія «стартап» вважається новою серед економічних термінів. В умовах трансформації економіки в Україна, активізація стартап-руху вбачається однією з найважливіших передумов, що впливає на технологічне оновлення та інноваційний розвиток не лише окремих галузей економіки, а й країни загалом, тому особливої актуальності набувають питання, пов'язані з пошуком та залученням фінансових ресурсів для підтримки та розвитку креативних та одночасно ризикових бізнес-одиниць – стартапів, беручи до уваги стрімке зростання чисельності українських стартапів та попит на їх товар для реалізації інноваційного процесу в економіці України.

The article considers the economic category of "startup" and the main obstacles to the development of startups in Ukraine. The startups that received funding in 2021 and the countries in which they are registered were studied. The analysis of sources of financing of startups in Ukraine is given. Obstacles to raising funds for the development and implementation of innovative projects in the current conditions of economic and political instability in Ukraine are revealed. The category "startup" is considered new among economic terms. In the context of economic transformation in Ukraine, the intensification of the startup movement is seen as one of the most important prerequisites for influencing technological renewal and innovative development not only of individual sectors of the economy, but also the country as a whole, so they become especially relevant issues related to the

search for and attraction of financial resources to support and develop creative and at the same time risky business units - startups, taking into account the rapid growth of Ukrainian startups and demand for their products to implement the innovation process in Ukraine's economy. There's more to a business than furnishings and office space. Especially in the early stages, startup costs require careful planning and meticulous accounting. Many new businesses neglect this process, relying instead on a flood of customers to keep the operation afloat, usually with abysmal results. Startup costs are the expenses incurred during the process of creating a new business. All businesses are different, so they require different types of startup costs. Online businesses have different needs than brick-and-mortars; coffee shops have different requirements than bookstores. However, a few expenses are common to most business types. Essential to the startup effort is creating a business plan—a detailed map of the new business. A business plan forces consideration of the different startup costs. Underestimating expenses falsely increases expected net profit, a situation that does not bode well for any small business owner. Careful research of the industry and consumer makeup must be conducted before starting a business. Some business owners choose to hire market research firms to aid them in the assessment process.

Ключові слова: інноваційне підприємництво; підприємець; стартап; фінансування.

Key words: entrepreneurship; entrepreneur; startup; traditional business.

Постановка проблеми. Актуальність теми даного наукового дослідження заключається у перспективах галузі інноваційних технологій. Авторами досліджено можливості розвитку стартапів в Україні та перешкоди, що можуть з'явитися на цьому шляху. Важливим аспектом у дослідженні даних економічних категорій є поява «економіки, що базується на знаннях», яка зумовила формування нового типу економічно-активного підприємця, який у своїй діяльності використовує нові технології, інновації та передові досягнення науки. Зміни, які відбулися за останні 150 років свідчать про те, що у XIX-XX столітті всесвітньо відомими підприємцями були власники металургійної, нафтової, автомобільної та залізничної промисловості, а у 2000-2020 роках відомими стали підприємці, які заробляють на продажі гаджетів, інформації, комунікації та комп'ютерних розваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення ефективності стартапів та зарубіжний досвід щодо їх створення описані та досліджені багатьма українськими та закордонними вченими-економістами, зокрема: Стартап на \$100 розробив Кріс Гільбо [1], про те, як сучасні підприємці використовують безперервні інновації задля створення радикально успішного бізнесу пише Ерік Райз [2], І. Б. Чичкало-Кондрацька досліджує інноваційний потенціал українських стартапів [3], особливості створення стартапів в Україні розглядають Людмила Колб [4] та Тімур Ворона [5]

Формулювання цілей статті. Основним завданням даної наукової роботи є виявлення перешкод у створенні та фінансуванні стартапів в Україні та шляхи їх подолання. Необхідно проаналізувати діяльність держави щодо підтримки стартапів в Україні та актуальність професіоналізації управління ними.

В нашій державі вже багато років інноваційний розвиток у стратегії розвитку країни задекларовано як пріоритет, проте і сьогодні ще відсутні подібні інструменти державної підтримки та неформалізоване визначення у нормативно-законодавчих документах терміна «стартап-компанія».

Опис основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Як стверджує вчений Є. Чазов «Стартап являє собою нову, нещодавно створену компанію, що буде свій бізнес на основі інновацій або інноваційних технологій, володіє обмеженою кількістю ресурсів (як людських, так і фінансових) і планує виходити на ринок. Упроваджені нею інноваційні технології можуть бути глобальними (тобто дана інновація буде інновацією для всього світу) або локальними (тобто дана технологія та ідея запозичені, але будуть інновацією у конкретному регіоні або країні) [6 с. 123].

Загалом це термін, що використовується для опису бізнесу, який працює над створенням продуктів або надання послуг для вирішення сучасних проблем або задоволення поточних вимог, оскільки рішення не є ясним і успіх не гарантований [7, с. 3].

Потрібно розрізнати економічні терміни: «стартапер» і «підприємець». Підприємець створює як традиційний бізнес, так і стартап, але у пріоритеті його підприємницької діяльності є бізнес. Стартапер – це людина, яка для початку своєї діяльності займається питаннями залучення інвестицій для реалізації своїх мрій та ідей, спрямовує на це зусилля. Люди будь-якого віку і професії запускають стартапи. Важливим моментом у розробці плану створення стартапу є визначення країни, в якій він буде працювати.

Згідно з рейтингом журналу CEOWORLD «найбільш дружні до стартапів країн світу», щорічною оцінкою конкурентоспроможності та можливостей країни в «науково-технічно орієнтованій» економіці Сполучені Штати забезпечили собі перше місце з ряду причин, серед них є свої дослідження і розробки (R&d) потенціалу. Сильні сторони Америки включають дуже високий рівень стартапів, надійне ангельського та венчурного фінансування. Важливо відзначити, що США отримують високі оцінки за "побудову своєї економіки знань". Рейтинг стартап-екосистем журналу займає 62 країни в п'яти категоріях: інвестиції в людський капітал; дослідження і розробки; підприємницька інфраструктура; технічна робоча сила; і динаміки політики.

У першу десятку країн в цілому входять США, Великобританія, Канада, Ізраїль, Індія, Німеччина, Польща, Малайзія, Швеція і Данія. [8] Рейтинг країн,що мають потенціал до запуску та умови для розвитку стартапів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Найбільш дружні до стартапів країн світу, 2021

Ранг	Країна	Інвестиції в людський капітал	Дослідження та розробки	Підприємницька інфраструктура	Технічна робоча сила	Динаміка політики
1	США	84	88	92	87	84
2	Великобританія	83	87	91	86	83
3	Канада	82	86	90	85	82
4	Ізраїль	81	85	89	84	81
5	Індія	80	84	88	83	80
6	Німеччина	79	83	87	82	79
7	Польща	78	82	86	81	78
8	Малайзія	77	81	85	80	77
9	Швеція	76	80	84	79	76
10	Данія	75	79	83	78	75
11	Швейцарія	74	78	82	77	74
12	Франція	73	77	81	76	73
13	Сінгапур	72	76	80	75	72
14	Австралія	71	75	79	74	71
15	Китай	70	74	78	73	70
16	Естонія	69	73	77	72	69
17	Ірландія	68	72	76	71	68
18	Росія	67	71	75	70	67
19	Південна Корея	66	70	74	69	66
20	Іспанія	65	69	73	68	65
21	Фінляндія	64	68	72	67	64
22	Нідерланди	63	67	71	66	63
23	Японія	62	66	70	65	62

Ранг	Країна	Інвестиції в людський капітал	Дослідження та розробки	Підприємницька інфраструктура	Технічна робоча сила	Динаміка політики
24	Литва	61	65	69	64	61
25	Австрія	60	64	68	63	60
26	Португалія	59	63	67	62	59
27	Італія	58	62	66	61	58
28	Чеська Республіка	57	61	65	60	57
29	Бельгія	56	60	64	59	56
30	Румунія	55	59	63	58	55
31	Об'єднані Арабські Емірати	54	58	62	57	54
32	Греція	53	57	61	56	53
33	Індонезія	52	56	60	55	52
34	Словакія	51	55	59	54	51
35	Норвегія	50	54	58	53	50
36	Латвія	49	53	57	52	49
37	Нова Зеландія	48	52	56	51	48
38	Мальта	47	51	55	50	47
39	Філіппіни	46	50	54	49	46
40	Хорватія	45	49	53	48	45
41	Аргентина	44	48	52	47	44
42	Бразилія	43	47	51	46	43
43	Україна	42	46	50	45	42
44	Південно-Африканська Республіка	41	45	49	44	41
45	Чилі	40	44	48	43	40
46	Туреччина	39	43	47	42	39
47	Мексика	38	42	46	41	38
48	Болгарія	37	41	45	40	37
49	Угорщина	36	40	44	39	36
50	Таїланд	35	39	43	38	35
51	Ісландія	34	38	42	37	34

Ранг	Країна	Інвестиції в людський капітал	Дослідження та розробки	Підприємницька інфраструктура	Технічна робоча сила	Динаміка політики
52	Люксембург	33	37	41	36	33
53	Словенія	32	36	40	35	32
54	Гонконг	31	35	39	34	31
55	Іран	30	34	38	33	30
56	Кіпр	29	33	37	32	29
57	Сербія	28	32	36	31	28
58	Туніс	27	31	35	30	27
59	Кувейт	26	30	34	29	26
60	Саудівська Аравія	25	29	33	28	25
61	Катар	24	28	32	27	24
62	В'єтнам	23	27	31	26	23

В цьому рейтингу Україна посідає 43 місце із 62 країн. Розглянемо причини, які не дозволяють Україні піднятися на вищий рівень. Для креативних підприємців будь-якого рівня важливим питанням у розвитку свого стартапу є пошук джерела фінансування або інвестування. Тому постає питання про те, чому в Україні існують не зовсім сприятливі умови для запуску стартапу.

Держава мало зацікавлена в сучасних інноваційних проектах, що змушує молоді компанії шукати співпрацю з інвесторами із закордону, які допомагають втілити проекти в життя та стати конкурентоспроможними. Цей факт наголошує на необхідності сприяння ефективному функціонуванню стартапів в Україні, створенні механізмів щодо підвищення результативності діяльності на українському ринку та визнання пріоритету інноваційних технологій для успішного розвитку українських підприємств.

Основною перешкодою для розвитку стартапів в Україні є відсутність попиту замовників на кінцевий продукт. Тому стартапами, що створюються в Україні, розраховані на клієнтів з іноземних ринків (США, Європи, Азії і т.д.), можемо зробити висновок, що легше залучити інвестиції із закордону та довести свою ідею до серійного продукту, послуги чи ІРО.

В Україні вкрай необхідно просто створити умови для розвитку підприємливості. У вищих навчальних закладах цей процес може проходити через інше формування навчальних програм, створення міждисциплінарних проектних груп (до складу якої включатимуть студентів технічних та гуманітарних спеціальностей), за якими будуть закріплені куратори, та основною метою якої буде формування та розробка бізнес ідей.

Для розвитку стартапів в Україні необхідна зважена та ефективна державна підтримка малого підприємництва в інноваційній сфері та в галузі венчурного інвестування. Українські вчені мають перспективні розробки, але в нашій країні відсутні платформи та системні програми підтримки наукоємних стартап-проектів.

Первинну фінансову підтримку на доволі лояльних умовах порівняно з іншими інвесторами стартапам можуть надавати й грантові організації. В Україні працюють такі грантові організації [9]: Microsoft Seed Fund (працює з ІТ-компаніями, що створюють програмне забезпечення, Інтернет-сервіси і «хмарні» рішення для роботи); Global Technology Foundation (Фонд сфокусований на ІТ-проектах, які націлені на вирішення проблем у сфері державних публічних сервісів, медицини, комунікацій, банківської справи, фінансового розвитку, хмарних додатків, ігор і медіа); TechPeaks (Фонд робить ставку на людей, а не на проект чи ідею. Програма допоможе досягти успіху без конкретного плану на майбутнє). Станом на сьогодні в Україні функціонує понад 20 бізнес-акселераторів (бізнес-інкубаторів).

У своїй статті Ганна Чубатюк представила топ акселераторів, які підтримують українські стартапи на ранніх стадіях [10]:

- Ukrainian Startup Fund - Країна: Україна

Українські Стартапи: Ademgius - \$25 000, VR Inn - \$25 000, Custle - \$25 000, Suplery - \$25 000, Postello - \$25 000, BioBin - \$25 000

USF Надає гранти українським стартапам на Pre-Seed та Seed стадіях в розмірі \$25 000 - \$50 000 відповідно не беручи долі в капіталі. USF також дає до \$10 000 на проходження акселераційної програми в міжнародних та українських акселераторах.

- Startup Wise Guys

Країни: Естонія, Латвія, Литва

Українські Стартапи: FakesRadar

Тримісячна програма, яка відбувається в Таллінні (Естонія), Ризі (Латвія) або Вільнюсі (Литва). Спеціалізується на 4-ох напрямках: B2B SaaS, Fintech, Cyber та Sustainability.

- Y Combinator

Країна: США

Українські Стартапи: GitLab, People.ai, Petcube

Сукупна оцінка провідних компаній YC становить понад 300 мільярдів доларів станом на 2021 рік. Акселератор проводиться два рази на рік в Mountain View, Каліфорнія та вважається одним із найуспішніших у Кремнієвій долині.

- Techstars

Країна: США

Українські Стартапи: Propertymate, Go To-U

Програма відбувається шість разів на рік та проходить протягом 12 тижнів. Один із двох «червоних» акселераторів у світі (разом з YC).

- Demium

Країна: Global

Українські Стартапи: eKYC, Recoshelf

Підприємці отримують наставництво та допомогу у своєму проєкті. Demium інвестує до €100 тис., а партнерський фонд Деміуму може інвестувати до €500 тис.

- ClimateLaunchpad

Країна: Global

Українські Стартапи: Geodesic.Life

Найбільший у світі конкурс зелених бізнес-ідей. Їх місія – розкрити світовий потенціал чистих технологій, що стосується змін клімату.

- YEP!

Країна: Україна

Українські Стартапи: IOON, Elomia, CamTouch

Мережа академічних стартап-інкубаторів, що дає можливість спробувати себе у підприємстві та запустити власний стартап за 3 місяці. Створює екосистему молодіжного підприємництва в Східній Європі, яка надає можливості молоді для персонального та професійного розвитку.

- Ukrainian Hub

Країна: Україна

Українські Стартапи: Agro Bi, Esper Bionics

Організація, створена з ініціативи Українсько-Американської Координаційної Ради (UACC) для підтримки українських підприємців через навчання, консультації, наставництво та зв'язок із міжнародними стартап-екосистемами.

- Vernadsky Challenge

Країна: Україна

Українські Стартапи: Medicsen, Provizio, PancakeSat

Конкурс інженерних стартапів, що дає можливість отримати гранти та інвестиції від фондів.

- Sector X Acceleration Platform

Країна: Україна

Українські Стартапи: Bicovery, RedTrack, ARSell Glasses.

Акселератор інноваційного парку UNIT.City в Києві.

- POPCORP accelerator program

Країна: Україна

Українські Стартапи: Intelsoft, Opendatabot, Youscore, Geologic Group

Акселераційна програма створена Radar Tech і UkrSibBank та орієнтована на розробку інновацій в сфері банківських технологій.

- Rockstart.

Країна: Амстердам

Українські Стартапи: Cardiomo

Один з перших акселераторів в Європі, який надає можливість стартапам стати на шлях до успіху в чотирьох сферах: енергетика, охорона здоров'я, AgriFood та нові технології.

З огляду на вищенаведені дані та дослідження можемо зробити висновок, що основними ресурсами підтримки та сприяння розвитку стартапів та інших інноваційних проектів в Україні є венчурні компанії, які вкладають чималі кошти на всіх етапах розвитку та розширення проектів. Проте обсяг фінансових ресурсів, від бізнес-ангелів та бізнес-акселераторів, є меншим і спрямовується в початкові стадії впровадження українських бізнес-проектів. Через економічну та політичну нестабільність в українській державі, високий рівень ризику відкриття таких проектів, банківські установи та держава залишаються незадіяними у фінансуванні стартапів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Безперечно більшість стартапів, що запускаються та реалізуються в Україні, відносяться до сфери інформаційно-комп'ютерних технологій. Вони забезпечують найбільшу додану вартість та для їх масштабування необхідні мінімальні фінансові ресурси та виробничі потужності, і саме вони мають позитивний попит в Україні. Але слід відмітити, що більшість з них купують закордонні корпорації. В Україні практично відсутні корпорації, які можуть фінансувати або придбати готові до масштабування стартап-проекти. Відсутність підтримки розвитку та реалізації стартап проектів з боку держави, на сьогоднішній день також відноситься до основних проблем. Для повного використання потенціалу стартапу як засобу розвитку економіки України держава має розробити механізм управління стартап проектами.

Підтримка стартапів є багатограним процесом, що повинен складатися з наступних позицій :

- збільшення державного інвестування , забезпечення розвитку галузі на території України та сплата збалансованих податків, які дадуть можливість через певний час існування проекту повернути інвестовані гроші;
- державна підтримка соціально-спрямовани інноваційних проектів;
- формування та розвиток підприємницької культури;
- посилення режиму інтелектуальної власності;
- розробка та прийняття державними органами законодавчих актів, що в подальшому сприятимуть розвитку стартапів та інноваційного підприємництва.

Однією із найбільш серйозних проблем на шляху інноваційного розвитку в Україні є відсутність механізмів та вузькоспрямованих програм фінансування науки, перш за все, на початкових стадіях, що здатні здійснювати бізнес-акселератори. Не слід очікувати швидкого темпу розвитку структур бізнес-ангелського фінансування , тому що у інвестора є безліч альтернатив здійснення інвестицій з мінімальним рівнем ризику та без довготривалого очікування прибутків від вкладень. У розвинених країнах процес формування навіть цілих мереж бізнес-ангелів відбувався поступово, з часом були запроваджені критерії відбору фірм, які можуть бути учасниками таких структур.

Ми вважаємо, що вихід України з економічної кризи та завершення бойових дій на сході сприятиме розширенню кола потенційних інвесторів для потреб реалізації інноваційного процесу в економіці, готових інвестувати в прогресивні інноваційні проекти, що полегшить стартаперам процес залучення необхідних фінансових ресурсів.

Тема виникнення, становлення та розвитку стартапів є актуальною та потребує постійного дослідження. В подальших наукових роботах буде вивчено сутність та значення бізнес-інкубаторів та бізнес-анголів для стартапів, іноземний досвід та можливість його застосування в українських реаліях.

Список використаних джерел.

1. Кріс Гільбо. Стартап на \$100. Як перетворити хобі на бізнес . Київ : Наш формат, 2017. 261с.
2. Ерік Райз. Стартап без помилок : як сучасні підприємці використовують безперервні інновації задля створення радикально успішного бізнесу . Харків : Віват, 2016. 366 с.
3. І. Б. Чичкало-Кондрацька . ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ СТАРТАПІВ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ. *Ефективна економіка* . 2017.№10. URL: [www.economy.nayka.com.ua /?op=1&z=5792](http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5792) (дата звернення: 16.11.2021)
4. Людмила Колб. Стартап по-українски: 10 шагов к успеху. - Киев : СТ-ДРУК, 2016. 169 с.
5. Тімур Ворона. Стартап на мільйон. Як українці заробляють статки на технологіях . Харків : Vivat, 2017. 223 с.
6. Чазов Є. Стартап як нова форма ведення бізнесу. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2013. № 52. С. 122-128.
7. Hoang N. (2015). A Guide for startups Bachelor's Thesis. URL: www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/101255/1/Noang_Nga_Quynh.pdf?sequence=1(дата звернення: 17.11.2021)
8. Журнал CEOWORLD. URL: <https://ceoworld.biz/2021/04/26>
9. Стартап-інкубатори та бізнес-акселератори: що і де шукати? URL: <http://tempus.nung.edu.ua/uk/news>. (дата звернення: 17.11.2021)
10. Г.Чубатюк. Для чого стартапу акселератор? Топ акселераторів, які підтримують українські стартапи на ранніх стадіях. URL : <https://ucluster.org/blog/2021/07> (дата звернення: 18.11.2021)

References.

1. Kris Gilbo (2017), *Startup na \$100. Yak peretvoryty khobi na biznes* [\$100 startup. How to turn a hobby into a business], Nash format, Kyiv, P. 261.
2. Erik Raiz (2016), *Startup bez pomylok : yak suchasni pidpriemtsi vykorystovuiut bezperervni innovatsii zadlia stvorennia radykalno uspishnoho biznesu* [Error-free startup: how modern entrepreneurs use continuous innovation to create a radically successful business], Vivat, Kharkiv, P. 366.
3. Chychkalo-Kondratska, and others (2017), "Innovative potential of ukrainian startups on the international market", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5792 (data zvernennia: 16.11.2021)
4. Ljudmila Kolb (2016), *Startup po-ukrainski: 10 shagov k uspehu* [Startup in Ukrainian: 10 steps to success], ST-DRUK, Kyiv, Ukraine, P. 169.
5. Timur Vorona (2017), *Startup na milion. Yak ukrainsi zarobliaiut statky na tekhnolohiiakh* [Startup for a million. How Ukrainians earn their fortunes on technology], Vivat, Kharkiv, P. 223.
6. Chazov, Ye. (2013), "Startup as a new form of doing business", *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, vol. 52, pp. 122-128.
7. Hoang N. (2015). A Guide for startups Bachelors Thesis. available at: www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/101255/Hoang_Nga_Quynh.pdf?sequence=1(data zvernennia: 17.11.2021)
8. CEOWORLD Magazine, available at: <https://ceoworld.biz/2021/04/26>
9. "Startup incubators and business accelerators: what and where to look?", available at: <http://tempus.nung.edu.ua/uk/news>. (data zvernennia: 17.11.2021)
10. Chubatiuk, H. (2021), "Why startup accelerator? Top accelerators that support Ukrainian startups in the early stages", available at: <https://ucluster.org/blog/2021/07> (data zvernennia: 18.11.2021)

Стаття надійшла до редакції 19.11.2021 р.